В началото на шейсетте години най-напред започнаха да напускат Сараево хората на изкуството, на което никой не придаде особено значение. Сред първите бяха художниците, а след това – поетите. Обществеността тълкуваше това с тяхното болезнено желание за успех – градът бил станал прекалено тесен за големите им амбиции. На никого не идваше на ум, че поетите и художниците притежават най-фините струни, които започват да вибрират при най-слабо почувстваната угнетеност или ограничаване на свободата. За да могат някак си да оцелеят, много от онези, които оставаха, потърсиха спасение, потапяйки се в защитата на алкохола. По неписани правила, пияниците и гълъбите са защитени в този град. Грехота е да се убиват. Останалите се съгласиха да правят лоялно изкуство и да служат на властите, за което бяха богато възнаградени. Онези, които не напуснаха доброволно града заради някоя неправда, която им беше нанесена, бяха принудени да сторят това по-късно, когато Сараево недвусмислено им показа, че не са желани в него. Един от най-твърдоглавите поети полицията подбра посред бял ден на Главната улица и като лице без удостоверение за самоличност го преби в полицейския участък, уж обърквайки го с някакъв престъпник; след това и той си събра багажа и си замина. Даровити и способни, тези хора на изкуството започнаха да постигат успехи в столицата, но Сараево сякаш не забелязваше това, нито пък го отбелязваше в средствата си за информация.

През тези години, като гъби след дъжд, започнаха да никнат новопостроени джамии (а нито една православна църква), открити бяха безброй ашчийници – народни кухни –изключително с ориенталски ястия, които изненадващо

добре вървяха с американската кока-кола. Курбанът – жертвеният овен, който мюсюлманите колят за Курбан-байрам, стана запазена марка на всички официални и частни банкети; с него градът посрещаше чуждестранни гости, а преобладаваше дори и в ресторанти от подчертано европейски тип. Ислямският дух нападаше не само душите, но и телата на жителите на този град.

По това време едва ли някой забелязваше, че изкуството се ислямизира. Сараевското изобразително изкуство беше наводнено от мюсюлмански бели надгробни камъни, образи на имами, дервиши, атове и квазиарабска калиграфия с лек привкус на псевдомавърски стил, в който беше построена и Виечницата (сградата на съвета) – вечния символ на този град върху всички пощенски картички. Това австроунгарско здание, което трябвало да стане главен белег на строителното изкуство, наложено на Босна, архитектурно чудовище, чийто проектант, според местната легенда, извършил самоубийство, защото бил неудовлетворен от светлината, която трябвало да огрява отвътре неговото дело, влизайки през стъкления сецесионистичен покрив. Своенравното, най-често облачно, сараевско небе, изглежда, отказало да служи за осветление на тази помпозна австроунгарска Алхамбра (мавритански дворец в Гренада), с множество колони, колонки, бифори, трифори, мозайки и витражи в стил арт-деко. След Втората световна война това здание беше превърнато в централна библиотека. През последната война сърбите са обвинени, че с артилерийски снаряди уцелили Виечницата, чиято вътрешност изгоряла напълно, въпреки че върху сградата не съществува нито един знак от обстрел със снаряди. Тя просто е запалена отвътре, след като предварително от нея са били изнесени всички неща и книги, освен отдела по славистика и сръбски вестници и списа-

ния, които изчезнали сред пламъците. В това акустично пепелище, една година преди края на войната, се състоял концерт на онова, което било останало от Сараевската филхармония, дирижирана от Зубин Метха пред малобройна отбрана публика от религиозни и държавни глави и военни коменданти – улеми и тевабии, които търпеливо изслушали Моцарт и Бетовен след икиндия (трета, предвечерна молитва) в Беговата джамия. Това е още един неуспешен опит Сараево да бъде представено като нова Герника.

След изобразителното изкуство, и в литературата се промъкна особеният, така наречен "босненски дух". Появиха се множество стихотворения, разкази, романи и драми, чиито теми са единствено от турско време; оживя отново стила на старите арабски поети; появиха се романизирани биографии на легендарни аги и бейове, паши и ходжи, дервиши и фанатици...

Тътенът от прославения сараевски рок, съзнателно подкрепян от най-висшата държавна власт, заглуши нежните европейски ноти. Угаждайки на най-примитивния манталитет, тази музика, комбинация от американски поп и босненски фолклор, с агресивния си убийствен ритъм на синкопиран любовен копнеж, размножена в милиони плочи и касети, стана запазена марка за изкуството на този град.

След поетите и художниците, града започнаха да напускат все повече и повече белетристи, архитекти, на които беше омръзнало да строят бетонни чардаци с веранди, професори от университета и лекари, и накрая дори и философи, изгубили прочутото си философско спокойствие.

Стотици от тях се изселиха тихо и без много приказки: сърбите отидоха в Белград, хърватите – в Загреб, евреите – в Израел, а много се пръснаха по света, без да подозират, че са предшественици на голямо преселение. Върху тях,

всъщност, сараевската власт ориенталски лукаво изпробва като върху морски свинчета окончателното прочистване на града от неверниците, а в това предприятие съвестно й помагаха и самите сърби във властта, точно както правели за елита на османската войска еничарите – потурчени представители на православната вяра. За това кои са те и как са се появили свидетелства в своите хроники от миналия век Фра Гръга Мартич, дългогодишен сараевски католически енорийски свещеник:

"А този 'ходжак' – еничарите, беше една чета, събрана по замисъла на един висш турски съветник все от поробени малки момчета от всички вери и народи, така че те, забравили за баща и майка, не знаеха за нищо друго, освен за своята военна работа и султанските заповеди. Бяха възпитавани строго под наблюдението на един високопоставен дервиш, който се казваше Хаджи Бекташ. Тези хора бяха дали обет да не се женят, за да могат винаги, при знак от султана, да тръгнат накъдето трябва с войската и да воюват за вярата. Съгласно турските схващания, целият свят се дели на две части: дарул-джихат и дарул-харб; едното са поборниците на вярата Мохамедова, а другото са онези, които трябва да бъдат бити, а това са всички народи, които не вярват в светеца Мохамед. Главният командир на еничарите се наричаше 'кърквбин колага', който е ага над четирийсет хиляди. От този вид войници са регистрирани тук-там из цялата империя, в Европа и Азия, по-малки дружини, нещо като филиали на главния цариградски ходжак. Така и в Босна бяха регистрирани няколко стотин или хиляди бошнаци, които отиваха с останалите еничари на война."

И новата сараевска власт след края на Втората световна война, почти половин век, отглеждаше и възпитаваше своите еничари, чиято най-свещена длъжност беше зорко да

бдят сърбите никога да не узнаят и разберат кои са и какво са били някога и да не се пробудят от дългогодишния унес. Излезли от отечествената война (която по-късно беше наречена революция) като млади победители, почти момчета, в повечето случаи родени по села и паланки, те станаха неприкосновени господари на живота и смъртта, въпреки и не съвсем дорасли за отговорността на властта. Техните учители-идеолози – незавършили студенти отпреди войната, малобройни салонни левичари и професионални агенти на Коминтерна – им дадоха възможност на бърза ръка да завършат вечерни училища, за кратко време, по бързата процедура – гимназия, и, пред уплашените до смърт професори, да вземат всички изпити за висше образование; много от тях дори защитиха докторати, предимно по обществени науки, на теми от собствената им идеология и новата история, където превъзхождаха научните ръководители. На онези, които въпреки всички облекчения и привилегии не успяваха да завършат училище, участието във войната беше признато от закона за висше образование. Така беше създаден типът на новия човек, идеологическия еничар – своеобразен недоучен помияр – нито неграмотен селяк, нито образован гражданин, на когото е изтрита историческата памет, а вярата в уж безкласовото общество напълно е заменила християнската религия на прадедите. Стройни и настървени, със скулести лица и очи, които искрят, новите еничари твърде бързо се разплуха и натежаха, разглезени от удобствата и привилегированото положение на идеологически слуги. Обичайните им костюми, по които се разпознаваха, произлизаха от едни и същи шивашки ателиета и дипломатически магазини, в които обикновените граждани нямаха достъп: сиви костюми като броня, малко по-светли шлифери от полицейски тип, значки и отличителни знаци на реверите, бели ри-

зи, чиито яки и червени вратовръзки стягаха налетите им вратове. Почти не излизаха сами из града; винаги заобиколени от въоръжени телохранители, шофьори, свита придружители и подмазвачи, държавни поети и дворцови шутове-смешници, в своите личности съединяваха бейската надменност с комунистическото лицемерие и правоверност. Ако пиеха, правеха го тайно във вилите-клубове от затворен тип, далеч от очите на гражданството, а ако някой от тях пожелаеше някоя хубава жена, затваряше мъжа й по едно или друго измислено обвинение и обуславяше пускането му на свобода с нейното 'приставане'... Както някогашните, така и тези, новите еничари, се срамуваха от произхода си, изтъквайки преди всичко сиромашията, от която произхождат, а не принадлежността си към православната традиция. За свои най-върли врагове считаха родните си братя, които не се бяха отрекли от произхода и принадлежността си към своя народ. Босненските тъмници години наред бяха препълнени с онези, които по сватби и селски кръчми се осмеляваха да запеят някоя стара хайдушка песен за храбростта и славата на своя род. В затвора се отиваше за разказан виц, някое невнимателно изказване или притежаване на неудобни за властите книги; накратко, заради онова, което сараевският режим наричаше сърбизация. Свещеници лежаха за неделни проповеди, професори – за някоя лекция или учебник, а писатели – заради някои свои ръкописи. Над подземията на тези зандани се изграждаше привидно щастлив град – най-добрия свят от всички възможни, който от всеобщата лъжа ще се самоунищожи, без неговите владетели да забележат това, и ще се срине, въпреки лъскавата фасада, като постройка, издигната върху подкопани основи. Със смъртта на диктатора, на който покорно и предано служеха, с падането на комунистическата империя и със стария кон-

фликт между верите и народите, който прекалено дълго беше тлял, за да експлодира някой ден и да направи смешна идеята за братство и единство, новите еничари трагично надживяха своето дело, което издъхна в ръцете им. Оставайки докрай верни на омразата към всичко на което са принадлежали по рождение, съвсем разбираемо, приеха да служат на новите ислямски господари, обявявайки своите довчерашни съседи, роднини, сънародници и братя по произход и религия за агресори срещу града, който те трябваше да напуснат и да отидат в планините или в нови квартали. Кореняците-сарайлии така, пред неосведомения свят, станаха агресори срещу своя собствен град, точно както франковите фалангисти през Гражданската война обявяваха своите земляци, също испанци, за агресори срещу Мадрид, макар че те се бяха родили в този град. Дългогодишното изтриване на историческата памет най-после даде скъпоценни плодове: оказа се, че просветеният свят през цялото това време не е знаел, че в Сараево изобщо живеят сърби! Новите еничари наистина добре и радикално бяха свършили своята работа: през последния половин век светът свикна да познава този град само по снимките на джамии и безистени, а от сърбите да го помни само по съдбоносния изстрел срещу австроунгарския ерцхерцог.

Когато Сараево скоро стане първият в Европа ислямски град-държава, новите аятоласи ще се отърват от своите верни еничари, точно както през 1829 г. се отървал и султан Махмуд II, закривайки еничарския ходжак, когато тяхната правоверност започнала да пречи на реформите му.

Затова, полезно е да се опише техният външен вид и навиците им: обожаваха да присъстват на поетически и музикални мероприятия – рецитали – които прославяха техните измислени подвизи, годишнини от битки (които, иначе,

бяха изгубили), важни дати и възпоминания за вождовете. Седяха така – затлъстели и натежали, на първите редове на добре охраняваните зали, докато на сцената се изреждаха славни актьори, музиканти, оркестри, хорове и естрадни конферансиета, богато възнаграждавани за участие в програмата.

Повече от всичко обичаха: да ходят на лов, ценните оръжия и расовите ловджийски кучета, а от накитите – тежките златни пръстени с черни камъни, на които има инкрустация, също от злато. Генетично гладни, най-често умираха от последиците на прекалено обилната храна и сърдечни болести, за което биваше обявяван национален траур, а в официалните некролози тогава пишеше, че били ‘изгорели’ при изпълнение на дълга си и че тяхното дело ще живее вечно.

И живя.